

LLENGUA I RENAIXENÇA. L'OBRA LINGÜÍSTICA
DE JOSEP D'ORGA I PINYANA (1800-1881).
LA FRASEOLOGIA PER FACILITAR
LLEGIR I SCRÍURER LO LLEMOSÍ

L'impressor liberal Josep d'Orga i Pinyana (València, 2-II-1800 / 7-XI-1881) pertanyia per edat i per afinitats a la generació romàntica valenciana, que fou el nucli inicial de la Renaixença al nostre país (cf. V. Simbor, 1980, 1989). En l'etapa d'estudiant conegué Lluís Lamarca, amb qui compartia l'afició pel teatre, i després els altres membres del grup (Vicent Boix, Joan Arolas, Pasqual Pérez, Josep Ma. Bonilla, Josep Bernat i Baldoví...), amb els quals coincidí en la tertúlia en casa de l'editor Marià Cabrerizo i en les plataformes periodístiques de l'època durant els anys 40. La seua activitat valencianista es va incrementar a la dècada dels 70, quan Constantí Llombart i el seu grup progressista van donar un nou impuls a la Renaixença valenciana.

L'estima a la seua terra el dugué a interessar-se per la llengua pròpia, igual com se n'interessava per la història, per la literatura, per l'art, pels costums i tradicions, pels paisatges o per l'antic règim foral valencià. Josep d'Orga participava així de la línia característica del moviment renaixentista, tendent a la redescoberta de la identitat dels pobles, la qual s'havia de cercar, com deia Lluís Tramoyeres (1879: xv), en «totes les manifestacions de la vida; desde la llengua a l'art, y den-de.l dret a les costums... Tot quant siga objecte de l'activitat provincial està dins del seu domini». Aquest pensament era compartit pel seu amic Constantí Llombart, que en el primer número de la revista «Lo Rat-Penat. Periòdic Lliterari Quincenal» (1884), en l'article *Propòsits i aspiracions*, assenyalava entusiàsticament l'objectiu de la Societat Valencianista que donava nom a la publicació: que València «deprenga d'avui en avant a estimar les seues coses, començant per estudiar la seua nadiua llengua, la seua literatura i la seua història, les seues lleis, els seus costums i tradicions».

Josep d'Orga, que era fonamentalment, a banda de la seua professió d'impressor, un apassionat per la història, té pocs treballs pròpiament de reflexió lingüísti-

ca, però aquests, juntament amb la seua *Fraseologia* i amb les dades disperses en treballs d'altra orientació, ens permeten conèixer les seues idees lingüístiques.

En l'anuari *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any de 1879* (València, 1878) es va publicar l'article de Josep d'Orga *La llengua d'oc* (p. 64-68).¹ En aquest treball l'autor manifesta el seu desacord amb aquells qui, al·legant la tendència «a la unitat de les raçes dels hòms, de leurs seus drets y deures, de les suas lleys», censuren l'interès pel recobriment de les «llengües regionals» i plantegen una política lingüística uniformitzadora i assimilista. Marca, així, les distàncies amb la historiografia castellanista de l'etapa isabelina i de la Restauració, de caràcter centralista i unitarista. Orga, en canvi, defensa la conservació i el conreu de la variació lingüística, vista com un fenomen natural, la qual va unida als usos i costums propis de cada poble, que cal igualment respectar i conrear. Aclareix també que el retrobament de les pròpies arrels no s'oposa de cap manera al progrés científic de la humanitat, com hom volia fer creure des de plantejaments centralitzadors.

A propòsit de la variació lingüística, el nostre autor es fa ressò de les idees de l'època sobre la influència del clima,² del temperament i de l'educació sobre la llengua de cada poble. Són curioses les referències a diferències lingüístiques entre els climes càlids i freds. Així, «lo habitant del mitj-dia ó calorós, lo seu natural llenguag es llarch, rich, fins á híperbolós», en canvi, en els «països montanyenchs y frets», com Aragó, «paraules breus, curtes, acentuades, precises». Sobre el llenguatge dels llauradors valencians diu que donen un «tó llarch com preventiu á la paraula, fins á ferli eco, pera que l'oïxca be lo vehí del immediat camp á qui treballant li la dirig, y no apague la veu lo aire, etc., y moltes vegades possantse la ma á la galta pera abocinarla» (p. 66-67).³

Si bé la reivindicació valencianista d'Orga no posa en qüestió la unitat política espanyola, com tampoc no ho feien en general els seus companys valencians renaixentistes (cf. R. Blasco 1988: 51-55; V. Simbor 1989: 27-28), ni els historiadors catalans de l'època (cf. R. Grau 1995: 239-247), tanmateix, com aquests, s'oposa

1. Com és sabut, el nom de *llengua d'oc*, i més encara de *llemosí*, s'aplicava entre els renaixentistes al català, seguint una tradició ja consagrada. L'epítet servia per a designar la unitat lingüística del català, sense ferir, des del País Valencià, possibles susceptibilitats locals. Sobre això, vegeu R. BLASCO (1988) i A. RAFANELL (1991).

2. De fet, la creença en la influència dels condicionaments climàtics sobre la variació lingüística ha arribat encara al segle xx. A principis del nou-cents H. Collitz creia que determinats canvis consonàntics, com els recollits en la llei de Grimm, s'iniciaven en regions muntanyenques, on l'exercici desenvolupa els pulmons i augmenta la intensitat de la pronunciació (cf. S. NÚÑEZ 1993: 101-102).

3. En els mots i cites textuais de Josep d'Orga mantenim una fidelitat absoluta als seus escrits, conservant-ne, a més de les grafies, l'accentuació, dièresis, apòstrofs i separació de mots.

al centralisme despersonalitzador, i es mostra favorable a un reconeixement de la diversitat dins de la unitat.⁴ En l'article *La llengua d'oc* Josep d'Orga manifesta la seua conformitat amb la «unitat en lleys, unitat en drets, unitat en deures» que «temps hi ha que's treballa per fer... de totes les provincies de noustra Espanya», per tal de «ferne una nació sola, compacta». Si bé —segons diu— aquesta encara no s'havia consolidat plenament, està en camí de fer-ho: «çò no ne será tan breu, pero juçgam que's logrará».⁵ Però al mateix temps té clar que ha de mantenir-se «la variació companyera de costums y usos, baix els que noustrons matjors ne foren felços y son companys de lo llenguag», i es complau de la força i determinació amb què històricament bascos, aragonesos i catalans han defensat la seua legislació, els seus usos i costums i la seua llengua pròpia, i recorda amb orgull com un argument en defensa de l'ús de la llengua autòctona per part dels valencians que aquesta fou la llengua de l'antic i preat règim foral valencià: amb aquest idioma es van escriure els furs i lleis pròpies, «ne foren confirmats y pactats per leurs estaments y córts en est regne totes y cascuna de les suas pregmátiques», fou així mateix la llengua que usaren Ot de Montcada i Guillem de Vinatea en el palau reial per defensar les lleis pròpies, i, seguint un tòpic ja consolidat en la tradició apologista del valencià,⁶ va ser llenguatge universal i apostòlic en boca de sant Vicent Ferrer, qui «preicant amb ell, tot lo mon lo comprenhia, tremolant pel Juí final».

En l'aspecte intern, quant a la correcció lingüística, Josep d'Orga manifesta un gran respecte a la tradició en les llengües. En la construcció de la llengua escrita, de la llengua literària, no pot obviar-se de cap manera el criteri de l'ús escrit tra-

4. Una postura bastant similar a la del seu company de generació Vicent Boix (cf. E. BELENGUER 1984: I, 143-170; E. ORTEGA 1987), i en general a la del nucli romàntic liberal valencià (cf. M. BALDÓ 1990: 170-174, 189-192). L'espanyolisme d'Orga és indiscutible, com no podia ser d'una altra manera donada la seua formació i trajectòria biogràfica, i així ho manifesta quan ho creu oportú en els seus articles periodístics, però aquest sentiment no s'oposa de cap manera a una reivindicació sincera de la personalitat valenciana, posada de manifest en l'aspecte lingüístic així com en la defensa dels «costums i usos» propis, entre els quals es troba el record idealitzat de l'antic sistema foral valencià. Destaca la condició de lleis paccionades dels Furs, en contrast amb l'autoritarisme del règim castellà, així com el caràcter modern i exemplar per al seu temps de la legislació foral valenciana. Per exemple, en el subministrament de pa a la «clase menesterosa» «de conte de la ciutat», tal com ho troba en el llibre sobre la fàbrica de Murs i Valls de Josep Llop (València, 1675), veu Josep d'Orga un precedent «de lo que la ciència moderna aconsella, la formació de societats cooperatives de mútuo socós», una cosa que el duu a exclamar: «¡Ja prenguessen hui esser governats com en temps dels Furs!» (*Lo Rat-Penat. Calendari corresponent al present any de 1877, 1876*, p. 60). Vegeu també l'article del nostre autor *Els Furs de València, considerados como leyes paccionadas*, publicat en «Valencia Ilustrada», núm. 8 (24 de juny de 1877), p. 63-64.

5. També els historiadors liberals catalans tenien consciència de la tendència universal a la fusió dels pobles en unitats nacionals cada vegada més àmplies (R. GRAU 1995: 243).

6. Aquest argument, l'utilitzà ja Pere Antoni Beuter (1546), i després Onofre Almudéver (1561), Gaspar Escolano (1610), Joan Baptista Ballester (1667) i, al segle XVIII, Marc Antoni d'Orellana.

dicional. La llengua literària no pot ser idèntica a la parla comuna. Ho il·lustra amb el francès, llengua sobre la qual els «sábils de França, inclús leurs doctors de la Sorbona, s'ocuparen un jorn d'això, sentant la cuestió de "per qué no s'hagués de scriurer la llengua francesa (pobra de si) com se parla"», argumentant que, de fer-se així, «no hi hauria, dintre de curt temps, qui sapiguera llegir y entendre als classichs de la seua nació». Orga trasllada aquest raonament al català i al castellà.

No obstant això, Josep d'Orga, com Constantí Llombart, era conscient que en la moderna llengua escrita la tradició lingüística s'havia de mesurar amb aportacions de la llengua parlada actual. En efecte, Llombart en el seu *Ensayo de ortografía lemosino-valenciana*, treball premiat en els Jocs Florals de 1880 i inclòs, traduït al castellà, en la seua edició revisada del diccionari de Josep Escrig (1887: XVII-XVIII), deia que el «lemosín literario» havia de formar-se tenint en compte la tradició escrita, «los selectos clásicos lemosines», però també la llengua parlada contemporània, procurant d'evitar d'una banda els arcaismes «del antiguo» i d'una altra els barbarismes «del moderno lenguaje; a fin de que ni peque de antiliterario ni resulte tampoco un idioma ininteligible para el público». En una línia similar, Josep d'Orga s'oposava a establir dicotomies radicals entre el valencià antic i el contemporani, i entre el llenguatge culte i el col·loquial, i va enriquir la llengua escrita del seu temps amb elements clàssics, incorporant, però, també formes populars modernes conformes amb la llengua parlada. Així ho podem observar en la seua *Fraseologia*, com en la llengua de la seua obra literària culta i articulística. Igualment, en la seua producció literària de caràcter popular o festiu, on utilitza un registre més col·loquial, no perd mai la dignitat lingüística.

Conté també reflexions sobre la llengua pròpia el breu poema reivindicatiu *Defensa de la noustra parla*, que es va llegir en la sessió inaugural de la Societat Lo Rat-Penat el 31 de juliol de 1878:⁷

«De lo regne d'En Jaume som tres bránques
catalans, mallorquins é valencians.
No'en toques pas lo tronch, no'n pas arránques
petita fulla ó brot d'aquets germans,
no les ávis costums y llenguaig tánques
ab lo cercle y gramaire castellans;
que si els euzkars de tres ne forman una,
ont es la *llengua d'oc* no'n cap ninguna»

7. Es va editar en el recull *Sesió inaugural de Lo Rat-Penat. Discursos y poesies que se lligueren y pronunciaren en aquell acte* (València, Empremta de Emili Pasqual, 1878, p. 67). Se'n feren sengles reedicions en «València Il·lustrada», any II, núm 31 (4 d'agost de 1878), p. 247, i en «El Mercantil Valenciano», any III (6 d'agost de 1878).

En aquest poema, com també en l'assaig *La llengua d'oc*,⁸ Josep d'Orga proclama el seu sentiment d'unitat lingüística i de comunitat ètnica amb Catalunya i Mallorca, així com la seua voluntat sincera d'acostament i d'agermanament de valencians, catalans i mallorquins, la qual tenia un fonament lingüístic i històric. Aquesta voluntat era compartida per altres renaixentistes valencians, sobretot pels poetes del grup de Llombart, que tenien sempre present el referent renaixentista principal (cf. R. Blasco 1985: 22-25).

En la *Defensa de la noustra parla* Josep d'Orga fa també una vindicació de l'autonomia de la nostra llengua respecte al castellà. Demana un espai propi per al català i proclama la voluntat d'evitar la interposició lingüística del castellà sobre aquest, tant en les formes («no les ávis costums y llenguaig tánques / ab lo cercle y gramaire castellans») com en els usos («ont es la *llengua d'oc* no'n cap ninguna»). Com veurem, en la seua *Fraseologia* Orga va fer efectiva la seua voluntat purista amb la condemna de barbarismes corrents i la consegüent proposta de substitució per formes genuïnes.

En l'aspecte lingüístic l'obra més destacada de Josep d'Orga i la seua major contribució en aquest sentit al moviment renaixentista és la *Fraseologia per facilitar llegir y scriurer lo llemosí de l'any 1300 fins á huy. Recapitulació de váris autors*, datada en setembre de 1878, que l'autor, aleshores vicepresident de Lo Rat Penat, va oferir a la recentment constituïda associació valencianista. Tot sembla indicar que la publicació d'aquesta obra quedà truncada, a pesar que es va arribar a imprimir en proves l'any 1899, en la impremta de Ferrer d'Orga, al propietari de la qual, Andreu Ferrer i Vinyerta, nebot de Josep d'Orga, aquest havia enviat el vocabulari perquè l'edités.⁹ Tant les fitxes manuscrites del diccionari com les proves d'impremta es conserven actualment en la Biblioteca Serrano Morales de l'Ajun-

8. En aquest article afirmava: «Colocats nousaltres valencians com á mitjaners dintre lo triunvirat del fort y heróich aragonés, del belicós y guerrejaor catalá y de lo atrevit y valerós nauger lo isleny mallorquí, están destinats per lo Altíssim á junyirlos ab la noustra dolça parla, pera coronar la gran obra de lo invicte rey En Jaume» (p. 68).

9. Andreu Ferrer segurament no havia tingut mai massa entusiasme per editar aquesta *Fraseologia* manuscrita, que devia considerar una obra menor dins de la producció, fonamentalment historigràfica, periodística i poètica, del seu oncle. No debades, segons diu Serrano Morales (1898-99), per referència del mateix Ferrer i Vinyerta, aquest havia plantejat a Josep d'Orga el seu desig d'imprimir reunides totes les obres que el seu oncle havia publicat, però Josep d'Orga li respongué que ell creia preferible l'edició d'aquest vocabulari inèdit. Si finalment es decidí a editar-la degué ser més aviat per compromís, després de ser nomenat Soci Honorari de la societat Lo Rat Penat per la seua impressió del llibre de les *Trobes en llaors de la Verge Maria* (1894), i, ja imprès, obsequiar-lo com a mostra de gratitud a aquella mateixa Societat a la qual el seu oncle havia ofert aquesta mateixa obra. Però la seua mort (1900) i el subsegüent canvi de propietaris de la impremta en frustraren definitivament la publicació.

tament de València (mss. 7148 i 6654), entre els papers relatius a les impremtes d'Orga i de Ferrer d'Orga.

Cada fitxa del diccionari sol incloure una entrada, encara que n'hi ha que en comprenen dues o més. En les proves d'impremta els mots estan organitzats a dues columnes, sense cap numeració, però respectant generalment l'ordre de les fitxes manuscrites, seguint una organització del material similar a la de l'*Ensayo de un diccionario valenciano-castellano* de Lluís Lamarca, imprès també en les premses de Ferrer d'Orga (València, 1839). En la primera columna figura el lema en català (en algunes ocasions en llatí), en rodona, i en la segona l'equivalent castellà subratllat. Això sí, no en tots els casos hi ha traducció castellana en les fitxes, si bé en les galerades hom afegeix l'equivalència castellana en la major part de casos on aquesta no figurava en l'original manuscrit. Aquestes modificacions, però, no van ser obra ja de Josep d'Orga, el qual va morir abans que el seu manuscrit s'imprimís, ni que fos en proves, sinó d'un corrector, segurament de la impremta de Ferrer d'Orga. Això explica els dubtes en alguna d'aquestes traduccions afegides. Així, en «villet - *Tal vez billete*», i en «sobrepòssit, lineat o altre vici - *Parecen ser vicios (...)* hibitorios».

El diccionari **va encapçalat** pel següent pròleg, on l'autor n'explicita la **finalitat**:

«A la Societat Lo Rat Penat.

“In quò córregit adolescéntioŕ viam suam?” Psalm, 118, v. 9.

La lectura de diferents scriptors valencians, que'ns obligaba moltes vegades, y á sovint, concòrrer als vocabularis de Cárlos Ròs, Escrig y Cabrera per a millor comprèndrer ses fráses, nous precisá (com al estimat amich y company Llouís Lamarca á scriurer lo su petit *Diccionari valenciá-castellá*) á anar apuntant y posántlos en abecedari pròp de quatrecent articles fraseològichs, que, formant d'ells un centó ó curs de modismes del llemosí, obviara concòrrer al diccionari general, y supleïxca la falta de ortografía y sintáxis, facilitant sens dupte y be la llectura y scriptura, si aquestà ha d'esser la imáge de la paraula.

Ahí puix, dònchs, lo teniu. No hi pòt fer mes per vòusáltres, en grat reconeixement, amichs y companys, lo vell y decá dels impresors de Valencia, vòustron sub-president.

Joseph de Orga.

Setembre 1878».

Com veiem, la idea de formar un vocabulari se li degué acudir com a conseqüència de la lectura sovintejada de documents històrics valencians. L'inicià per tal que l'ajudés en la comprensió dels textos i li evités de recórrer amb freqüència als diccionaris valencians, i cita com a diccionaris que solia consultar els de Carles Ros, Josep Escrig i Josep Ma. Cabrera. Esmenta també el diccionari del seu amic Lluís Lamarca, el qual, segons afirma, havia tingut una idea similar.

Tanmateix, l'objectiu de Lamarca en el seu diccionari (1839, [2a. ed. amplia-

da 1842]) era diferent al de Josep d'Orga. En efecte, Lamarca, com altres lletraferits de l'època, es plantejava fonamentalment amb el seu recull lèxic facilitar als valencians l'accés al castellà, és a dir, mostrar l'equivalència castellana dels mots catalans que podien presentar dubtes de traducció als seus conciutadans i a ell mateix.¹⁰ Per això, Lluís Lamarca va descartar les veus antigues i les «que por tan comunes no presentan jamás dificultad alguna en su traducción». Josep d'Orga, en canvi, identificat amb el grup dinàmic de la Renaixença valenciana, encapçalat per Constantí Llombart,¹¹ va voler conferir al seu diccionari uns atributs ben diferents. Pretenia que servís per a facilitar la lectura del valencià antic i modern («de l'any 1300 fins á huy») així com la producció escrita correcta en la llengua pròpia, no únicament en l'aspecte lèxic, sinó també ortogràfic¹² i gramatical. I, per tant, no dubtà a donar una dimensió pública a allò que probablement havia començat com un recull lèxic d'ús personal. Orga, que va viure en els seus darrers anys possiblement el moment de major efervescència del valencianisme renaixentista, estava convençut de la viabilitat del català com a llengua apta per a vehicular una cultura viva, com un idioma amb un passat vigorós però també amb un futur obert i esperançador. No debades en una carta adreçada al seu nebot Andreu Ferrer l'apressava a publicar la *Fraseologia*, abans que algú s'avancés amb una obra similar, confiat en la necessitat immediata d'un coneixement correcte del català davant el restabliment del teatre valencià.

Josep d'Orga no estableix cap dicotomia entre llengua antiga i moderna, sinó que hi veu una continuïtat.¹³ D'acord amb aquest principi, el seu diccionari com-

10. Fins al punt que s'ha afirmat que «la lexicografia valenciana naix amb la finalitat de dotar d'instruments d'ensenyament i traducció al castellà, llengua de cultura, progrés i llengua nacional» (E. CASANOVA 1900: 73). El fonament del *Vocabulario valenciano-castellano* (València, 1868) de Josep Ma. Cabrera era també l'aprenentatge del castellà, com el de l'*Apéndice al Compendio de la gramática castellana* (València 1838) de Vicent Salvà (cf. E. CASANOVA 1989), o el del *Diccionario valenciano-castellano* (1852) de Tomàs Font i Piris (cf. A. PICAZO 1991: 100-104). Aquesta intencionalitat estava també en altres diccionaris valencians, com els de Carles Ros, Josep Escrig (1851) i Josep Pla i Costa (cf. J. MARTINES 1998), si bé en aquests se sap que l'aprenentatge del castellà no era l'objectiu únic, sinó que, en concret els dos primers autors, també cercaven de millorar el coneixement i correcció del valencià.

11. Llombart, des de l'anuari *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any de 1879* (València, 1878), proclamava la necessitat de crear una completa «Biblioteca llemosina», així com de redactar un bon diccionari i una gramàtica valenciana (p. 14), i ell mateix va emprendre la redacció d'un assaig d'ortografia que fou premiat en els Jocs Florals de 1880.

12. Josep d'Orga es basa en la tradició ortogràfica catalana, a diferència dels diccionaris bilingües destinats bàsicament a l'aprenentatge del castellà, en els quals s'observa generalment una castellanització ortogràfica intencional per a acostar més les dues llengües. És, per exemple, el cas de Font i Piris (PICAZO 1991: 99, 106-110), Lamarca, Cabrera i Rosanes. Les vacil·lacions ortogràfiques (*ll-, l-; -ix-, -x-*) són un reflex de les fonts utilitzades per Orga.

13. També Josep Escrig, a diferència de lexicògrafs com Lamarca, Cabrera o Rosanes, recollia en

patibilitza la doble finalitat de facilitar la lectura de textos antics i moderns i l'escriptura de la llengua en el seu temps. En la tasca de recuperació lingüística del català és conscient de la importància del model lingüístic tradicional que troba en l'antiga documentació valenciana, especialment en els documents de caràcter juridicoadministratiu del nostre antic règim foral, pel qual Orga, com altres renai-xentistes valencians, sentia una gran admiració.

Aquesta actitud de Josep d'Orga recorda la que anys enrere havia mantingut Manuel Joaquim Sanelo, convençut que per a la revitalització del valencià era necessari promoure el coneixement i l'ensenyament dels escrits antics que conservaven la puresa de la llengua (cf. J. Gulsoy, 1964, 1992). Però difereix de les intencions de Just Pastor Fuster en el seu *Breve vocabulario valenciano y castellano de las voces más obscuras o anticuadas*,¹⁴ destinat únicament a la comprensió de les veus antiquades de les poesies i citacions catalanes incloses en la seua *Biblioteca Valenciana*. Josep d'Orga no es limitava a confeccionar un recull d'arcaïsmes lèxics destinat exclusivament a fer intel·ligible la lectura d'obres antigues o a la interpretació correcta de les lleis forals, sinó que tenia una visió més àmplia de la llengua, una visió de futur, no merament arqueològica, sinó contemplant-ne l'endrecament. Per això, com Llombart, evitant l'arcaïtzació excessiva de la llengua literària moderna, però també la castellanització, tractà de conjuminar l'antic i el modern en el seu vocabulari, i en general en el seu model lingüístic.

Així, al costat d'arcaïsmes o de mots obsolescents, de coneixement necessari per a la lectura dels textos antics, i, almenys en part, de possible recuperació, recull igualment mots i accepcions plenament vigents al seu temps, alguns fins i tot sense documentació antiga i àdhuc de vegades de més que possible procedència oral, si bé la seua font bàsica és la documentació escrita. Des del punt de vista funcional, reuneix en el diccionari veus i expressions de caràcter formal o especialitzat, sobretot procedents de textos juridicoadministratius, i algunes del món de la impremta que tan bé coneixia, però igualment vocables populars o d'àmbit general. I és que, davant la pressió del castellà, els dubtes i vacil·lacions a l'hora de lle-

el seu diccionari elements actuals i antics: «El presente diccionario se ha escrito para todos, y por esto mismo he tenido que acomodarme al lenguaje actual, sin desentenderme de la locución antigua» (1851: IX).

14. Josep d'Orga, com diu en el seu article *El Excelentísimo e ilustrísimo señor D. Fray Joaquín Company, arzobispo de Valencia*, inclòs en la revista «Valencia Ilustrada» (II, núm. 4, 27 de gener de 1878), coneixia la *Biblioteca valenciana* «del laborioso y erudito D. Justo Pastor Fuster» (1761-1835), i, per tant, també aquest vocabulari, que el bibliòfil valencià va incloure al final del primer volum d'aquesta obra (València, 1827, p. 313-350), i després edità per separat, si bé amb un títol una mica diferent: *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores* (València, Impremta de Josep Gimeno, 1827).

gir i d'escriure correctament la llengua pròpia afectarien tots els nivells lingüístics. Tinguem present que aleshores el català al País Valencià no comptava amb una ortografia, amb una gramàtica ni amb un diccionari normatiu, i a més estava desplaçat de l'ensenyament i dels àmbits formals.

Orga es mostra disposat, doncs, a comptar en la llengua literària moderna amb unitats lèxiques o innovacions semàntiques o formals sense tradició documental o amb poca tradició, però genuïnes i avalades per l'ús contemporani i sovint també pels diccionaris valencians dels segles XVIII i XIX que ell coneixia.

És el cas, per exemple, d'«adobar - *arreglar la ensalda, salsa, etc.*», accepció que el DCVB (I, 202) registra com a valenciana, sense documentació, i que no consta al DECat. A més de ser una accepció corrent en valencià parlat, potser Orga la va traure dels diccionaris de Lamarca (1839: 2) i de Cabrera (1868: 6), que ja la recollen. També «estager - *cobabitante en una estancia*» és una accepció moderna, que segurament correspon al sentit de 'rellogat', que consta en Escrig-Llombart (1887) i enregistra el DCVB (V, 525) en valencià, però sense documentació. Aquesta accepció concretament no figura en els diccionaris valencians anteriors a Llombart, per tant molt possiblement Josep d'Orga la va traure de la llengua parlada. És significatiu el cas d'«aiguerol - *el vulgo llama así a las parias*», que segurament cal llegir [ajgweròl]. Es tracta d'una accepció nova en la lexicografia catalana. Això, unit a l'acotació d'Orga referent a la varietat lingüística del «vulgo», ens fa pensar en un mot de procedència oral i d'àmbit popular per a designar el castellà *parias*, és a dir, la *placenta*. També és segurament de procedència oral la unitat fraseològica col·loquial «la del fum», que qualifica de «*frase despreciativa*», sense definir-la ni traduir-la, segurament perquè era prou coneguda, almenys per a ell. La seua inclusió li degué ser suggerida per la primera entrada de la fitxa, l'expressió «fum de impremta», procedent del món editorial. Després reapareix en Escrig-Llombart (1887): *fer la del fum* «hacer la del humo, frase figurada y familiar. Irse y no volver».

Quan un mot presenta variants formals, Josep d'Orga sol decidir-se per recollir-ne només una, a diferència d'altres diccionaris contemporanis, que solen donar compte de la variació. Tractaria, així, de resoldre els possibles dubtes d'escriptura, vehiculant una forma única. En alguns casos opta per variants amb escassa tradició documental, com en «cagarnera», variant valenciana de *cadernera*; «lliró - *almex* (fruto del lironero)», variant formal de *llidó*, o «óvila - *lechuza* (ave nocturna)», on tria segurament la variant que devia resultar-li més familiar, tot i que en la documentació antiga coneguda sempre apareix *òliba* (cf. DCVB, VII, 887; DECat, VI, 44; E. Casanova 1988: 221).

En altres ocasions es decideix per les variants formals més tradicionals sobre les més innovadores o més corrents en el valencià del seu temps, de vegades coin-

cidint amb altres diccionaris valencians contemporanis, però unes altres aportant solucions diferents. Per exemple, recull «així» («axí»), i no *aixina*, forma predominant en valencià, que, en canvi, ja van arreplegar Ros (1739: 22; 1764: 12) i Escrig (1851: 37) al costat de la preferent *així*; arreplega «esglay» i «esglayar», i no les variants modernes *eslay*, *eslayar*, les úniques que va recollir Ros (1764: 96, 284). Seguint la tradició documental i lexicogràfica, només recull «matalaf», i no dóna entrada a la variant innovadora *matalap*, que ja va utilitzar Teodor Llorente (ap. DCVB, VII, 296), i que Llombart (1887), seguint la realitat oral del seu temps, va afegir al diccionari d'Escrig.

De vegades en la tria d'una determinada forma, sovint a diferència de la variació o la diferent solució d'altres diccionaris valencians contemporanis, hi ha una voluntat prescriptiva de correcció de veus que veia com a poc genuïnes, castellanitzants, i que al seu temps eren corrents en valencià. En aquests casos sol contraposar la forma valenciana genuïna tradicional a la castellana interferidora per tal de corregir el barbarisme. Així, contraposa «absencia» al castellà *ausencia*. Escrig (1851: 7, 102) les inclou totes dues en el seu diccionari, i fins i tot donava preferència a *ausència*, forma acastellanada molt generalitzada al segle XIX (cf. DECat, III, 714). Recull «concòrrer - concurrir» i «ocórrer». Escrig (1851: 202) només arreplegava *concurrir* i donava preferència a *ocurrir* sobre *ocórrer*. En «sagell - sello» coincideix amb la correcció de Ros (1771: 16); Escrig (1851: 765), en canvi, admetia *sell* i *sello*, al costat de *segell*. També mostra un interès per incentivar l'ús de les formes genuïnes que patien la competència dels castellanismes, en: «aguaytar - asomarse», «conrèu - cuidado», «greus - graves», «pertanyuen - pertenecan», «pertinència - pertenencia», entre d'altres.

Amb tot, en alguns casos dóna compte de la variació formal, com en «avitual·lar», «avetuallament», que, a pesar de ser mots de la mateixa família, escriu amb vocals diferents en el radical, segurament guiat per la documentació. Recull igualment les variants «comèrc» i l'antic «comèrci», aquesta en l'expressió «comèrci públich». Carles Ros (1764: 69) ja es feia ressò d'ambdues formes. Un altre cas en el qual enregistra la forma antiga juntament amb l'actual és «impòsit, impòst»; totes dues figuren en Escrig (1851: 589), però Llombart (1887) eliminaria *impòsit*. També arreplega les variants «*exámi*»¹⁵ i «*exámen*». La primera possiblement la tragué de Ros (1764: 89): «*eixàmi*, essamen; *eixàmis*, essamenes». Això sí, Orga, a diferència de Ros i dels altres lexicògrafs valencians, va preferir la forma gràfica *exami*, sense *i*, segurament per analogia de la culta *examen*.

15. Joan Coromines (DECat, III, 239) documenta per primera vegada *exami* el 1718, i la qualifica de «variant valenciana».

Que l'aprenentatge del castellà no era l'objectiu últim de Josep d'Orga en la seua *Fraseologia* es comprova, a més de fer-ho a través del pròleg, amb la lectura del diccionari. En efecte, als diversos lemes sense correspondència castellana s'uneixen els articles en els quals, en la part castellana, no hi ha un mot equivalent, sinó una definició més o menys precisa del lema català, que és el que en realitat l'interessa conèixer i saber usar correctament.¹⁶ Així ocorre, per exemple, en «alamí - especie de comisario», «atallar - cortar pleitos o litigios»,¹⁷ «calòstres (mama) - la primera purgante leche de las paridas»,¹⁸ «escandall - analisis para tasar, etc.», «porguéres - desperdicios del trigo»,¹⁹ «pantòfles picades - zapatos trepada la cara, que no lastimen».

Els mots castellans serveixen igualment per a facilitar el significat de la veu catalana, sobretot quan aquesta és un arcaisme o una unitat lèxica amb possibles dificultats de comprensió, pel seu caràcter culte, formal o absolescent. Cal tenir en compte que Josep d'Orga coneixia bé el castellà, com també els membres de la societat Lo Rat Penat, a qui dedicà el vocabulari. El mateix ús d'arcaismes i de mots sense dificultats de traducció al castellà xoca amb la pràctica habitual dels diccionaris destinats exclusivament a facilitar la traducció a aquesta llengua. Ja hem vist també els casos en els quals el mot castellà serveix d'element de referència amb objecte de facilitar la correcció de barbarismes del valencià.

Vénen a incidir així mateix en la importància secundària dels equivalents castellans els casos no infreqüents de no avinença plena d'aquests a les característiques estructurals o morfològiques dels lemes catalans. Així, de vegades només es tradueix una part de la unitat lèxica pluriverbal catalana. Per exemple, «acte vendor - previsto, á satisfacción», «forrellat (pasar-lo) - cerrojo», «greus inconvenients - graves». No és rar que en els verbs la traducció no coincidesca plenament amb la morfologia verbal del lema: «insurtex - ocurrir y derivados», «ocòrrega, ocòrrerà, ocórrer - ocurra, ócurriéra», «puga donar, puixa donar - dar y sus derivados». També es pot esdevenir que no es traduesquen totes les veus catalanes de l'article: «cansalades o bacons - cerdos», «cascú, quiscú, cascun dia - cada uno», «esglay, esglayar - asombro, pasmado de lástima», «fustigar, fustigació - detención, encierro», «majarra, majarrer - administración, su caja»; o que no coincidesca el nombre de

16. En els diccionaris valencians destinats a l'aprenentatge del castellà se sol actuar al revés, és a dir, apareix el mot castellà que es vol aprendre i en la part catalana se'n fa la definició, com ocorre en els diccionaris de Josep Pla i Costa (cf. J. MARTINES 1998: 27) i de Tomàs Font i Piris (PICAZO 1991: 113).

17. En canvi, Josep Escrig (1851: 94) posa l'equivalent castellà: «atallar. atajar».

18. Escrig (1851: 154) es limita a l'equivalent: «calòstr o tre. calostros».

19. En LAMARCA (1839: 21, 42) i ESCRIG (1851: 376, 670): «escandall. escandallo»; «porgueres. achaduras».

la traducció amb el dels mots catalans: «danys y menyscapes - *menosprecio*», «dats a caplleuta - *dado a cautela*».

Això sí, la coherència interna i la influència d'altres diccionaris bilingües valencians degué impulsar Josep d'Orga a posar també de vegades l'equivalent castellà en mots ben coneguts en valencià, sense problemes de comprensió ni d'interferència.

L'interès sintàctic que Josep d'Orga va atorgar a la seua *Fraseologia* radica fonamentalment en el recull d'unitats lèxiques pluriverbals, encara que, a pesar del títol, no tot el diccionari està format per «articles fraseològics», com l'autor els anomena en el pròleg. La majoria d'aquestes unitats pluriverbals són expressions habituals que Orga trobà en la documentació, però no estan lexicalitzades, ni són combinacions fixades en el sistema, ni tenen idiomàticitat.²⁰ Entre aquestes unitats, apareixen les següents estructures:

- Verb + substantiu (subjecte): «caure lo empall».
- Verb + substantiu (objecte): «allegar ignorancia», «fer lo balanç», «encetar lo sancer», «menar una causa».
- Substantiu + adjectiu (o participi): «albaranets fermats», «bens sehents», «estil mercantívol».
- Substantiu + complement del nom introduït per *de*: «ajuda de costa», «absència de algú», «crim de homey», «ramada de moltons», «messió de parts».
- Verb + complement circumstancial: «sguardar a la ungla», «enantar en les causes», «restar en sa força».
- Adverbi + participi: «dejús scripts».
- Adverbi + adverbí: «pus largament».

Recull altres combinacions més heterogènies, com les següents:

- Conjunció + demostratiu: «empero açó».
- Sintagmes preposicionals: «de cascuna mà», «del dèbit y crèdit». Contraposa en una mateixa fitxa les formes «adaquells, adaquelles» i «a quinos, a quines», assenyalant un fet de fonètica sintàctica que afecta la preposició *a*, com és l'adopció de la variant *ad* davant un demostratiu començat per vocal, però no davant l'interrogatiu *quin*.

20. Moltes s'encabeixen dins la categoria de les col·locacions, les quals són unitats fraseològiques lliures, sense fixació en el sistema, però que tenen fixació en la norma, i per això presenten restriccions de combinació establertes per l'ús. Sobre aquestes unitats, i sobre les unitats fraseològiques en general, vegeu A. ZULUAGA (1980), G. CORPAS (1997) i P. SANCHO (1999).

- Verbs compostos i perífrasis verbals: «fos tòlt», «poria esser», «es pòt ráurer», «vulla servir».
- Negacions verbals: «no exedeixca», «no ha obs», «no fentho».
- Clàusules i oracions: «si del balanç apparrá», «fins que morra», «pecunies que pertányuen», «pach per pena».
- Combinacions de verbs amb pronoms febles: «aventloy», «em sembla», «es perdria», «liurarne», «manarho», «sesdevindre». De vegades, amb altres complements: «haberi exces», «no y pusca esser may», «veninthe be». Amb aquestes construccions segurament vol mostrar l'ús correcte dels pronoms, com ara l'ús del pronom adverbial *hi*, en retrocés en valencià, i les formes que adopten (plenes, reforçades, elidides) segons el context.

També hi ha locucions:

- Adverbials: «a coneguda», «a sovint», «en tot y pertot», «sens triga»; conjuntives: «car com», «fins que», «tro que»; preposicionals: «per medi», seguida d'un substantiu: «ans de mijorn», «enaprés de mijorn». «La del fum» sembla una locució verbal incompleta, amb elisió del verb: *fer la del fum* 'ir-se y no voler', tal com la recullen Escrig-Llombart (1887).
- Fórmules llatines: «a die notitiae», «nemine discrepante», «ipso foro et jure», i algunes en les quals es combina el català i el llatí: «a nòm del tunc», «dies tunc immediate següents».
- Parelles o grups sinonímics o quasi sinonímics, units per una conjunció. Alguns d'aquests agrupaments es repeteixen en diversos textos. Per exemple: «affers y negòcis», «bo y degut», «collóquis y parlaments», «evans e barandats», «danys y menys captes», «millorar, corregir y readreçar», «tut y segur», «hòst e cavalgada».
- Hi ha diverses entrades en el diccionari dedicades a la morfologia verbal. En algunes Orga assenyalà l'ús tradicional i genuí dels imperfets de subjuntiu en -s («reconegués», «se admetés», «rebesen», «sen anás», etc.); en d'altres, els incoatiu en -eix («feneix», «insurtex», «pateix», però també «patis», i la forma mixta «exedeixca»). També recull formes verbals antigues: el participi «aut» o «haud», els presents de subjuntiu «vulla», «sia», «sien», «puixa», «pusca», junt amb «puga»; els futurs «volran», «poran», i el condicional «poria». Fa una observació gramatical, encara que errònia sobre el gènere, a propòsit de «dèumil -masculino, dèumilia -femenino». Cau en l'error per confondre la terminació -a de l'antic «mília» amb el femení, quan en realitat correspon a un neutre plural llatí. Incideix, igualment, en la flexió correcta i tradicional de gènere feme-

ní dels numerals «segona» i «primera» («segona vegada ó primera»), que en valencià col·loquialment són invariables.

Orga demostra una visió àmplia de la llengua quan recull certes formes innovadores preferentment barcelonines, com el participi passat fort analògic «establèrt, establèrta», o el present de subjuntiu en *-i* en la segona acceptió del lema «termini», veu que recull com a substantiu ('plazo, término'), però també com a verb com a verb en present de subjuntiu ('concluya'). També dóna compte de la variant de la preposició *a* davant vocal *an*: «anaxò (per), annexò - para eso, en eso». I és que els renaixentistes valencians, i en concret el grup de Constantí Llombart, estaven en contacte amb el referent renaixentista de Catalunya. Les dues revistes fundades per Llombart, «La Rat-Penat. Calendari llemosí» i «Lo Rat Penat. Periòdic Lliterari Quincenal», estaven obertes a la participació d'escriptors de tot el domini lingüístic, i, igualment, els renaixentistes valencians participaven en revistes i publicacions barcelonines, cas, per exemple, del mateix Josep d'Orga, el qual va ser inclòs en l'antologia poètica *Flors d'enguany. Aplech de poesies escullidas dels principals autors llemosins* (Barcelona, Estampa de Lo Porvenir, 1878), colleccionada pel català Ferran Rodríguez i Masdeu,²¹ amb la faula «Erano due, ór sónon cinque», que, a pesar del títol, està escrita en català.

El material lèxic de la *Fraseologia* està ordenat alfabèticament, tant els mots simples com les unitats lèxiques pluriverbals. Aquestes, les ordena pel primer mot de l'expressió, independentment de la categoria gramatical que siga, àdhuc si és una preposició («a coneguda», «a estall de mans y pertrets», «de cascuna mà...»), un pronom feble («em sembla», «es perdia», «sesdevindre...») o un article («lo quern ó la má»). Però no és gens sistemàtic, car prou introdueix la unitat pluriverbal per un mot distint i col·locada la part precedent entre parèntesis darrere.²² Exemples: «balanç (fer lo)», però «fer taba» i «ferne nota»; «dietari (lo)», «homey (crim de)», «plaura (nos)», «obs de fer (per)», però «per obs de quitar», i fins i tot pot entrar una mateixa expressió en articles i en lletres diferents, per mots distintes: «emnes (fer les)» i «fer émmes», «sens triga» i «triga (sens)», encara que aquesta pràctica, que facilita la consulta del lema en més d'una lletra, és excepcional. Unes altres unitats lèxiques que apareixen en entrades diferents són: «*fialla*» i «pendre

21. També hi van ser antologats els poetes valencians Josep Bodria, Lluís Cebrian, Ricard Cester, Víctor Iranzo i Simon, Constantí Llombart i Jacint Labaila, tots membres, tret del darrer, del grup progressista de Llombart. Es dóna una breu notícia del recull en la revista «València Il·lustrada», any II, núm. 23 (9 de juny de 1878), p. 181.

22. Només en dos casos davant: «(per fer) misatgeria», «(sia) fermança», situats, respectivament, en la *m* i en la *f*.

fialla», «hòc - *aquesto, esto*» i «pero hòc - *mas esto*», «rebro» i «sien rebudes»; «obs» (en quatre articles): «obs de fer (per) - *con objeto*», «altres obs - *otros objetos u obstáculos*», «no ha obs - *no obstante, sin obstáculo*», «per obs de quitar - *con objeto de*». El significat d'«obstacle» en aquest mot segurament es remunta a Carles Ros (1739: 98), d'on el prengué també Escrig (1851: 610).

Algunes alteracions en l'ordenament alfabètic de les entrades deuen ser involuntàries, produïdes per descua, com en «a fur», «affers y negòcis»; «appar», «apòques», «anys propasats»; «encuadernar», «enconar»; «es tròba», «establèrt», entre d'altres. En algunes fitxes l'article lexicogràfic li recordava algun altre vocable relacionat, que va afegir a continuació, a pesar que podia alterar l'ordre alfabètic. Per tractar de solucionar el desajustament alfabètic en la fitxa, quan aquest es produïa, Orga va afegir davant de cada lema el número d'ordre segons el criteri alfabètic. En les proves d'impremta, segons les indicacions de l'autor, hom va adaptar l'ordenament a aquesta numeració. Així, en una mateixa fitxa amb més d'un lema ens podem trobar els següents casos (al marge posem la lletra i el número de la fitxa):

a) Mots de la mateixa família de paraules.

- A. 13. adòbar - *recomponer, también arreglar la ensalada, salsa, etc.*
adòps

Com ocorre en altres casos, el segon mot, afegit amb posterioritat, no el va definir ni traduir, car devia pensar que amb la versió del primer ja s'entenia el segon.

- A. 50. 2.º avituallar - *surtir, provisionar*

1.º avetuellament

- B. 8. 2.º bestreta - *anticipo*

1.º bestraure

- C. 13. 2.º claricia - *claridad*

1.º claredat.

b) Mots relacionats conceptualment.

Evidentment, l'ordenament conceptual d'algunes fitxes alterava l'ordre alfabètic general del diccionari.

- A. 35. ans de mijorn - *antes ó despues de mediodia*

després de mijorn

enaprés de mijorn

- C. 17. còllvert - *Aves acuáticas de la Albufera*

fòtja

fumarell

M. 4. márfega - *jergón*
matalaf, trespuntí - *colchón*

c) Variants formals.

C. 19. comèrci públich
comèrç

E. 32. 2.º exámi - *exámen* y sus derivados
1.º exámen

I. 12. 2.º justa ó - *hasta*
1.º iusta

d) Homònims i quasihomònims.

Josep d'Orga, seguint una pràctica comuna en la tradició lexicogràfica valenciana, n'assenyala la diferenciació gràfica, bé amb l'accent diacrític o bé amb alguna lletra.

C. 7. car com - *pues como*
carcòm - *corcado, carcomido*

E. 33. exaus - *esceso*
exáust - *vacío*

M. 19. mora (puís la) - *pues la demora*
morra (fins que) - *hasta la muerte*

Però no sempre indica una diferenciació formal:

F. 1. fahents (còses) - *cosas hacederas*
fahents (libres) - *febacientes*

e) Mots relacionats gramaticalment. Sovint són formes d'un mateix verb:

C. 15. cloendar - *cerrar la cuenta*
cloent - *cerrando*
cloga - *cierre*

H. 2. 3.º hatja - *de haber*
2.º hagués
1.º haguda

També pot assenyalar diferència de gènere o de nombre:

D. 13. dèumil - *masculino*
dèumilia - *femenino*

R. 9. 3.º recòndit - *guardado*
1.º recòndita - *guardada*
2.º recòndites - *custodiadas*

O fer observacions sobre l'ús i forma dels pronoms febles o de les preposicions:

M. 3. manarho - *mandarlo*
fenthò - *haciéndolo*

- A. 9. adaquells, adaquelles - *a aquellos, á aquellas*
a quinos, a quines - *a cuáles, á cuáles*
- f) Unitats lèxiques relacionades més o menys nominalment.
 - A. 17. affixió, alienació - *anexión*
afillar - *prohijar*
 - B. 1. balanç (fer lo)
vayvé
 - E. 16. ensaig - *prueba, ensayo*
ensemps - *junto*

Veiem com sovint Josep d'Orga no lematitza els verbs en infinitiu. En ocasions recull diferents formes d'un mateix verb, però sense reduir-les a un lema únic. Els substantius i adjectius, tampoc no els lematitza sempre en singular i, en el cas dels adjectius, en masculí, sinó que de vegades figuren en les formes marques de gènere i nombre, segurament perquè és així com les va trobar en la documentació consultada.

En els articles, encapçalats amb el lema en català (en pocs casos en llatí), no hi ha indicacions gramaticals, de pronunciació ni etimològiques.

Juntament amb els articles formats amb el lema, que pot ser un mot independent o una unitat lèxica pluriverbal, sense cap concreció més, hi ha en el diccionari d'Orga altres tipus d'articles lexicogràfics:

- a) Articles en els quals s'adjunta un sinònim o més al lema.
acomantar, cometre, etc. - *encargar*
millorar, corregir y readreçar
En «miserabilitat, pobretat, pubilitat, vidualitat», segurament el lema *miserabilitat* li recordà el sinònim *pobretat*, i després la terminació el dugué a associar-los amb altres substantius amb el mateix patró morfològic, diferent del que funciona en castellà. En l'article «plets, letigis, afers, negocis», el lema *plets* li devia recordar el sinònim *letigi*, i a continuació recordà *afers*, que pot tenir un sentit jurídic, que associà amb el seu sinònim *negocis*.
- b) Articles en què s'adjunta una negació al lema.
acòrdi o no acordáda - *determinado ó no*
féçen, o no volguesen fer
- c) Articles en els quals consten el masculí i el femení, el singular i el plural o s'hi afegeix un diminutiu.
establèrt, establèrta - *establecer, establecida*
pubil, pubila - *heredero, también estar á pupilo*

fúst, fústes - *embarcaciones*
albarans, albaranets fermants - *cédulas*.

- d) Articles formats per un lema verbal al qual s'adjunten altres formes gramaticals del mateix verb.

feneix, feneixir, fenit - *acabe, fenezca, finit*
reta, retrer - *despojar*
returar, retura - *retener, retenga*, etc.

- e) Articles en els quals s'adjunten variants formals.

axí, així
impòsit, impòst - *impuesto*
delit, delicte - *delito*, y también por la acción de hacer
oroneta, oronella - *golondrina* (pájaro de paso).

- f) Articles en els quals afegeix al lema mots relacionats conceptualment.

bovallars, marjals, rúbmbles
borregos, moltons,²³ cabrons y bacons. Curiosament, a pesar de figurar aquest article en la lletra *m*, col·loca com a lema *borregos*. Segurament ho féu per influència de l'ordenament de Carles Ros (1764: 45): *borrègo, moltò*, carnero.
nafrar, olciurar - *herir, asesinar*

- g) Articles en els quals conviuen mots de la mateixa família.

degut, degudament - *debido, debidamente*
majárta, majarrer - *administración, su caja*
kalandari, kalandariant - *marcando diariamente*
guay, guaytar - *guardar*, considerats erròniament de la mateixa família lèxica, per la similitud formal.

- h) Articles en els quals s'adjunta al lema una concreció o aclariment en forma de glossa. Aquestes glosses, que solen anar entre parèntesis, són molt menys freqüents que en el diccionari de Lluís Lamarca (1839), i normalment es fan en valencià en la primera columna, i en castellà, en la segona.

calòstres (mama) - *la primera purgante leche de las paridas*
jaurar (carnalment)²⁴ - *folgar*
Fumades en lo campanar de la Seu per a lo avis de la costa (vulgo Falla del Mi-calet)
cagarnera - *gilguero* (pájaro)
gaffarró - *tamariz* (pájaro)
rata-penà - *murciélag*o (mamífero alado). ¿Cuál es el ave que vuela sin pluma?

23. En el ms. *molts*, per error.

24. Primer escrigué *ab sa muller*, que ratllà, i un poc més amunt posà *carnalment*.

tellines - *almejas* (marisco)
mils - *mejor*, en algunos casos.

En un cas introduí entre parèntesis l'equivalent francès, segurament per la semblança amb el vocable català, a diferència del castellà: granòta (*granull* de los franceses) - *rana* (anfibio).

Quan l'autor vol fer referència a altres formes omeses relacionades amb les expressades en l'article, utilitza les acotacions *etc* i «y (sus) derivados»; el primer tant en part catalana com en la castellana, i el segon només en la castellana.

En la columna de la dreta, on estan els equivalents i definicions castellanes, pot aparèixer una única unitat lèxica, o bé sinònims, per concretar més el significat del lema, o també diferents accepcions de la veu guia, separades sovint per la paraula *también*. Per exemple: «a ull - *con cuidado*, también a *granel*», «ròba - *arroba*, *peso*, también *acción de robar*».

Josep d'Orga, per a l'elaboració de la *Fraseologia* es va valdre de fonts documentals, de fonts lexicogràfiques i, segurament, com hem vist, no va prescindir de la llengua oral del seu temps. Quant als diccionaris, ja hem dit que consultà els de Carles Ros, Josep Escrig, Lluís Lamarca i Josep Cabrera i que conegué el vocabulari de Just Pastor Fuster.²⁵ Però va seleccionar també diverses unitats lèxiques i accepcions que no consten en els diccionaris valencians que ell coneixia. Igualment se'n desmarca en la seua tendència a reduir la variabilitat formal i ortogràfica dels lemes, especialment assídua en Josep Escrig. També presenta prou sovint interpretacions diferents a les dels diccionaris que coneixia, àdhuc quan en aquests són més adequades al sentit general del mot. Per exemple, en «acte vedor - *previsto*, a *satisfacción*», «ampriu - *impedimento*», els dos primers equivalents en el participi «aut - *antecesor*, *anterior*, *habido*» i el tercer en «*empátx* - *empalago*, también *impedimento*, *empate*», que sembla un error per associació amb *empat*; «capbrèu - *tarifa*, *arancel*», «ça enrere - *hacia atrás*»; «enaixí - *para que*, *ita que*, *así que*», «estòll [variant d'estol] - *mucho*», «fos tòlt - *tolerado*, *conveniente*», «fustigar, fustigació - *detención*, *encierro*», «hòst e cavalgada - *alojamiento y bagaje*», etc. Per tant, cal entendre que generalment va fer aquestes versions basant-se en les fonts documentals consultades, de vegades interpretades incorrectament, i no es limità a copiar la traducció dels diccionaris.

25. Com és sabut, el *Breve vocabulario* de Just Pastor Fuster es basa en el vocabulari català-castellà que Juan de Resa va afegir a l'edició de Valladolid (1555) de les poesies d'Ausiàs March. I, com ocorre en aquell vocabulari, presenta com a lemes les formes del text tal com hi apareixen, sense lematitzar-les. Semblantment, Josep d'Orga sovint entra en la *Fraseologia* les unitats lèxiques tal com les devia trobar documentades, en plural, en femení, o, en el cas dels verbs, en formes diferents de l'infinitiu.

D'altra banda, és de remarcar la presència en l'edició de Constantí Llombart del diccionari de Josep Escrig (València, 1887) d'alguns mots, variants i accepcions que no figuren en la primera edició d'aquell diccionari ni tampoc en els diccionaris de Ros, Lamarca, Cabrera, Rosanes ni Fuster, i que, en canvi, recollia Josep d'Orga en la *Fraseologia*. Per exemple: «atallar - *cortar pleitos i litigios*», «concorrre», «dietari», «entrò», «estager - *cohabitante en una estancia*», «jòu - *velo matrimonial en las velaciones*», «pobretat», «partit (dònes del) - *mugeres públicas*», «portantvéus - *el que hace veces*», «nadiu - *nativo, natural de*». Recordem que Orga va oferir el seu diccionari a la societat Lo Rat Penat l'any 1878, i que molt probablement el seu amic Constantí Llombart, autèntic fundador d'aquella societat, el pogué conèixer. Amb tot, la possibilitat d'una influència de la *Fraseologia* d'Orga en el diccionari de Llombart no passa de ser una hipòtesi no demostrada fins que no es tinga accés a totes les fonts de Llombart, i més tenint en compte que en el diccionari de Llombart falten molts vocables i accepcions de la *Fraseologia*.

Les fonts documentals consultades, no les va concretar en la *Fraseologia*, on es limità a parlar de «la llectura de diferents scriptors valencians», però en els seus articles periodístics, sobretot de *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí*, es refereix expressament a les següents obres i autors en llengua catalana que coneixia i utilitzava en major o menor grau per a l'elaboració del seu diccionari: els Furs de València, els Capítols del Quitament de la ciutat de València, els estatuts de la Taula de Canvis de València, el llibre de Josep Llop *De la institució, govern polítich y observàncies de la Fàbrica Vella, dita de Murs e Valls, y Nova, dita del Riu* (València, 1675), les *Trobes* atribuïdes a mossèn Jaume Febrer, el *Manual de Consells i Establiments* de la ciutat de València, les *Obres o trobes... en labors de la Verge Maria* (València, 1474), així com la consulta de documents d'arxiu sense concretar que diu haver utilitzat per a extraure dades sobre la història de València, examen «que nunca es por demás cuando de hechos históricos se trata» («València Ilustrada», I, 6 de maig de 1877, p. 3). Cita també les obres d'Ausiàs March (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí*, 1878, p. 66),²⁶ així com d'altres autors més moderns: Benet Altet i Ruata, Lluís Navarro, a propòsit del famós monosil·labisme valencià; Agustí Blat, que qualifica d'«il·lustrat etimologista valencià» (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí*, 1878, p. 65, 87), i l'obra poètica i filològica de Carles Ros, a més, és clar, dels poetes renaixentistes.

26. L'any 1864 Francesc Pelai Briz havia fet una reedició de les poesies d'Ausiàs March (*Ausiàs March. Obras de aquest poeta publicadas, tenint al davant las edicions de 1543, 1545, 1555 y 1560*, Barcelona, en la Llibreria de E. Ferrando Roca).

Els Furs és segurament el document que tingué més en compte en la *Fraseologia*. Com a màxims representants i fonaments de la legislació valenciana pròpia, els tenia en gran veneració i els considerava «el gran monumento levantado en Valencia por las augustas manos de su rey conquistador» («València Ilustrada», *ibid.*).

En aquesta obra figuren, efectivament, unitats lèxiques com les següents, que inclogué Josep d'Orga en el seu diccionari:²⁷ *fermança, leeriva cosa* (Orga: «leeriba (còsa) - *justa cosa*»), *alamí, ampriu, bens sehents, delicte, guiatge* (Orga: «guiatge - *pasaporte, salvoconducto*»), *hòmens de paratge* (Orga: «paratge (homes de) - *hombres particulares del país*»), *lur, obs (ops), asats, cascú, enaxí entrò* «del sol exit entrò al sol post» (A. Garcia, p. 219) (Orga: «entrò el sòl pòst - *hasta puesto el sol*»), *bovalar, aytal, aytant, adobar (les cases), adop, altri, oltra* (Orga: «oltra açò - *además de esto*»), *messions, greuge, boc, homey, postat* «Quant lo señor reebrà postat d'algun castell o de vila» (R. Chabàs 1945: 136) (Orga: «postat (pendrer) - *tomar posesión*»), *publi, mils 'mills', scomoviment* (Orga: «scomoviment - *mudanza*»), *sobergues* «per esser forts e sobergues als dits lochs de Castella» (R. Chabàs 1945: 143) (Orga: «sobérgues - *subordinados*»), *misericòrdia* «e no port coltell ni misericòrdia ni nulla altra arma» (R. Chabàs 1945: 219) (Orga: «misericòrdia (arma de) - *cachete, arma de ramate*»), *bens seents, vendes, salvu, sacrament 'jurament', morrà 'morirà', haüt (haüda), pusca, annullada* (Orga: «anullar - *anular y sus derivados*»), *menar* «a menar son pleyt» (A. Garcia, 157), *aborçunar* «hajen aborcunades portes d'alberchs» (R. Chabàs 1945: 4) (Orga: «aborcunar pòrtes - *violentar puertas*»), *retre, enantar, jàurer* «Tot chrestia qui jaurà ab cativa...», «jaurà carnalment» (A. Garcia, 124, 201) (Orga: «jaurar²⁸ (carnalment) - *folgar*»), *tolre* (Orga: «tolre (per) - *para evitar*»), *raure, nafrar, olciure* «Qui nafrarà o olciurà algú...» (A. Garcia, p. 33), que dugué Orga a introduir la forma analògica «fantasma» *olciurar*: «nafrar, olciurar - *herir, asesinar*».

JOAQUIM MARTÍ MESTRE
Universitat de València

27. Seguim l'edició d'Arcadi Garcia (1979). Tenim també en compte el *Repertori general y breu sumari per orde alfabètic de totes les matèries dels Furs de València, fins les Corts de l'any 1604 inclusive, y dels Privilegis de dita ciutat y regne* compilat per Nofre Bertomeu Ginart (València, Pere Patrici Mey, 1608) i el vocabulari de mots obscurs dels Furs de Gaspar Gil Polo i Josep Llop, en l'edició de Roc Chabàs (1945).

28. Forma analògica, en comptes de *jaure*, creada segurament per influència del futur, amb canvi de conjugació. Com en altres casos, es tracta d'un mot «fantasma», sense existència real en la llengua. La creació i transmissió d'aquesta mena de veus era una pràctica prou comuna en la lexicografia catalana de l'època.

BIBLIOGRAFIA

- BALDÓ, Marc (1990): *Consolidació de la cultura burgesa*, dins Ernest Belenguier (coord.): *Història del País Valencià*. Vol. V. «Època Contemporània». Barcelona, Edicions 62, p. 167-220.
- BELENGUER, Ernest (1984): *Jaume I a través de la Història*. València, 3 i 4, 2 vol.
- BLASCO, Ricard (1985): *Constantí Llobart i «Lo Rat Penat»*. València, Diputació de València.
- (1988): *Llengua i pàtria al País Valencià durant la Renaixença*, «Caplletra», 4, p. 43-67.
- CABRERA, Josep Maria (1868): *Vocabulario valenciano-castellano*. València, F. Campos.
- CASANOVA, Emili (1988): *El lèxic d'Antoni Canals*. València/Barcelona, IFV, PAM.
- (1989): *Valencià versus castellà als segles XVII i XIX i Vicent Salvà*, dins «Estudios Románticos», vol. 4. *Homenaje al profesor Luis Rubio*. I. Múrcia, Universitat de Múrcia, p. 197-217.
- (1990): *La lexicografia valenciana del segle XIX com a instrument d'ensenyament i de traducció del castellà. El cas del diccionari Lamarca*, dins Brigitte Lepinette (ed.): *Actes del Congrés Internacional de Traductologia*. València, Universitat de València, p. 73-78.
- CHABÁS, Roc (1945): *Glosario de algunas voces oscuras usadas en el Derecho foral valenciano*, «Anales del Centro de Cultura Valenciana», VI, 11, p. 3-27; 12, p. 76-96; 13, p. 128-150.
- CORPAS, Gloria (1997): *Manual de fraseología española*. Madrid, Gredos.
- DCVB = Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL (1988): *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca, Moll, 10 vol.
- DECat = Joan COROMINES (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona, Curial, 9 vol.
- Diccionari Aguiló* (1915-1934): Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster. Revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. Barcelona, IEC, 8 toms.
- ESCRIG, Josep (1851): *Diccionario valenciano-castellano*. València: Impremta de J. Ferrer d'Orga.
- ESCRIG, Josep; Constantí LLOMBART (1851): *Diccionario valenciano-castellano*. València, Librería de Pasqual Aguilar.
- GARCIA, Arcadi (ed.) (1979): *Els Furs*. València, Vicent Garcia Editors.
- GRAU, Ramon (1995): *L'aportació dels historiadors romàntics*, dins Pere Gabriel (dir.): *Història de la cultura catalana*, vol. IV. «Romanticisme i Renaixença 1800-1860». Barcelona, Ed. 62, p. 221-248.
- GRISOY, Joseph (1964): *El Diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*. Castelló de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura.
- (1992): *El Silabario de vocablos lemosines o valencianos de Manuel Joaquín Sanelo*, dins Antoni Ferrando (ed.): *Miscel·lània Sanchis Guarner*, II. Barcelona, PAM, p. 217-237.
- LAMARCA, Lluís (1839 [2a. ed. 1842]): *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*. València, Impremta de J. Ferrer d'Orga.
- MARTINES, Josep (1998): *El diccionario valenciano de Josep Pla i Costa (1817-1890)*. Alacant, Generalitat Valenciana. Institut de Cultura «Juan Gil-Albert».
- NÚÑEZ, Salvador (1993): *Lenguaje e historia*. Barcelona, Octaedro.
- ORTEGA, Eduardo (1987): *Vicent Boix. Aproximació biogràfica al Romanticisme valencià*. València, IVEI.

- PICAZO, Antoni (1991): *El diccionari valencià-castellà inèdit de Tomàs Font i Piris*, «Caplletra», 11, p. 91-122.
- RAFANELL, August (1991): *El llemosinisme valencià a la darrereria del segle XIX*, «Caplletra», 11, p. 35-50.
- ROS, Carles (1739): *Breve diccionario valenciano-castellano*. València, Josep Garcia.
- (1764): *Diccionario valenciano-castellano*. València, Benet Monfort.
- (1771): *Corrección de voces y phrases*. València, Francesc Burguetè.
- ROSANES, Miquel (1864): *Miscelánea que comprende vocabulario valenciano-castellano*. València, Impremta de Josep Maria Ayoldi.
- SANCHO CREMADES, Pelegrí (1999): *Introducció a la fraseologia. Aplicació al valencià col·loquial*. València, Denes.
- SERRANO MORALES, José Enrique (1898-99): *Reseña histórica en forma de diccionario de las impresiones que han existido en Valencia*. València, Impremta de F. Domènech.
- SIMBOR, Vicent (1980): *Els orígens de la Renaixença Valenciana*. València, Universitat de València, Institut de Filologia Valenciana.
- (1989): *La Reinaxença al País Valencià*, «Caplletra», 4, p. 9-41.
- TORRES NAVARRETE, Francesc (1995): *La llengua de Carles Ros*. València, Universitat de València, Facultat de Filologia, Departament de Filologia Catalana, tesi doctoral.
- TRAMOYERES, Lluís (1879): *La lliteratura llemosina dins lo progrés provincial*, dins Constantí LLOMBART: *Los Fills de la Morta-Viva*. València, Impremta d'Emili Pasqual, p. IX-XX.
- ZULOAGA, Alberto (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Tubingen, Max Hueber, Verlag.